

TEORIE SOCIÁLNÍCH HNUTÍ: PŘEHLEDOVÁ STUDIE*

JAROMÍR MAZÁK

Katedra sociologie, Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy v Praze

E-mail: jaromir.mazak@ff.cuni.cz

ABSTRACT

Social Movement Theory: A Review Essay

Throughout history social movements have taken on various forms, ranging from grassroots mobilizations to coalitions of professional organizations employing lawyers, project managers and PR specialists. They engage in their fights for both material and moral goals in various political contexts, use different resources, and strive to convince others of their world view. This paper deals with selected key social movement theories on the background of some pivotal past events. Its aim is to offer introduction as well as a basic theoretical overview.

Keywords: Social movements; new social movements; resource mobilization theory; political opportunity structure; political process theory; framing; transactional activism

Úvod

Když v roce 1961 ustavil J. F. Kennedy Prezidentskou komisi pro status žen,¹ pomohl tím odstartovat dvě dekády, které lze považovat za vrcholné období druhé vlny feminismu v USA. V průběhu asi 20 let se v USA ženskému hnutí podařilo prosadit velké množství legislativy proti diskriminaci žen, publikovat řadu kanonických textů, výrazně se také zvedl podíl žen na univerzitách a mj. byly otevřeny první azylové domy pro týrané ženy (Freeman, 1973; Skrentny, 2012; Costain, 1994).

V pozadí těchto změn stáli ženská práva podporující politici a političky ve vládě, poměrně formalizované organizace jako National Organization for Women (NOW) i neformální lokální skupiny. Společně vytvořili komunikační a organizační sítě, jejichž „výstavba“ probíhala takřka celá 60. léta. Začali pořádat konference, průvody, své myšlenky šířili na univerzity a ty postupně pronikaly do médií. Pro mnohé účastnice nebylo jejich angažmá v hnutí krátkodobou epizodou, ale významnou a poměrně dlouhou etapou ži-

* Tento výstup vznikl v rámci projektu č. 624214 „Sociální hnutí v České republice a jejich vnitřní organizace“ řešeného v roce 2015 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Grantové agentury UK.

¹ President's Commission on the Status of Women.

vota. Jak píše Freemanová, sama aktivní členka ženského hnutí v 60. a 70. letech, „hnutí se mohlo zrodit a rozvíjet za hranice příležitostných spontánních revolt, až když byla vybudována komunikační síť mezi podobně smýšlejícími lidmi překračující místní hranice“ (1973, p. 804).²

Hnutí Occupy představuje odlišný příběh. Poprvé o sobě dalo světu výrazně vědět v září 2011 demonstracemi na Wall Street a obsazením newyorského parku Zuccotti. Výzva k demonstraci proti síle a nekontrolovanosti finančního kapitálu se objevila v půlce července 2011 (Castells, 2012, p. 159). Zatímco na první demonstraci 17. 9. dorazilo jen asi 1000 lidí a na konci září přišlo demonstrovat asi 2000 lidí, 5. října se už na newyorském protestu proti Wall Street sešlo 15 000 lidí a další protesty probíhaly začátkem října v mnoha městech především v Evropě a Americe (Castells, 2012, pp. 162–163, viz také internetové zdroje³).

Hlavní roli v mobilizaci sehrály sociální sítě a online platformy pro jejich organizaci. Hnutí nemělo oficiální lídry, formální organizace nikdy nestály v popředí, přestože mnoho demonstrantů bylo napojeno na nevládní neziskové organizace, a volná struktura vznikala organicky teprve na jednotlivých okupovaných místech. Většinou byla založena na praktikování přímé demokracie (valná shromáždění na okupovaných místech) a pověřování podpůrných výborů a pracovních skupin, které zajišťovaly hygienu, jídlo, bezpečnost, kontakt s médii, techniku, financování apod. Důležitější než instrumentalita a dosahování legislativních změn byla autenticita, artikulace rozhořčení, touha po zážitku přímé demokracie a bezprostřední občanská diskuse. Právě tyto charakteristiky pomáhají vysvětlit, proč hnutí nikdy nezformulovalo konkrétní požadavky, o které by mohlo usilovat, a neinstitutionalizovalo se do udržitelného projektu, který by mohl ovlivňovat vznik legislativy. Spíše se přehnalo jako tsunami a odkrylo mnohé pocity křivdy ve společnostech Prvního světa.⁴

Tyto dva příklady ilustrují několik skutečností. Sociální hnutí nabývají různých podob a vyvíjejí se spolu se sociálním, politickým a technologickým kontextem, ve kterém vznikají. Americké hnutí za práva žen postupně rostlo, jak po celé zemi vznikaly nové organizace, které v tandemu s politickými elitami dokázaly působit na veřejné mínění a prosadit klíčové legislativní změny. Formalizované organizace se svými volenými zástupkyněmi zajišťovaly kontinuitu hnutí, které trvale proměnilo západní společnost. Occupy vyrostlo z nenápadného podnětu někde na internetu do obrovské tsunami během několika měsíců. Jeho poměrně heterogenní účastníci ukázali, že pod klidnou hladinou západní společnosti je nahromaděna nespokojenost a pocit nespravedlnosti. Potom se celé hnutí zase vytratilo, jako když se vlna vrátí zpátky do moře.

Tato přehledová studie si klade za cíl ukázat, jak se s rozmanitostí a různými aspekty sociálních hnutí vypořádává společenskovědní teorie. V první kapitole se věnuje otázce definování sociálních hnutí a zdůvodnění, proč je důležité je zkoumat. Ve druhé kapitole krátce ukazují, z jak odlišných pozic ve srovnání se současností bylo vedeno zkoumání

² Autorův překlad z anglického originálu: It was not until a communication network developed among like-minded people beyond local boundaries that the movement could emerge and develop past the point of occasional, spontaneous uprising.

³ Internetové zdroje např.: <http://www.theguardian.com/world/2011/oct/08/occupy-america-protests-financial-crisis> (přístup 3. 4. 2015), http://www.washingtonpost.com/world/europe/occupy-wall-street-protests-go-global/2011/10/15/gIQA7kimL_story.html (přístup 3. 4. 2015).

⁴ Popis je založen primárně na analýze Manuela Castellse (2012).

sociálních hnutí před obratem, který způsobila hnutí 60. let. Pod vlivem Le Bonovy knihy *Psychologie davu* byla masová sociální hnutí dlouho spojována s iracionalitou a manipulovatelností. Symbolický obrat značí kniha *The Logic of Collective Action* (1965), ve které Olson na účastníky sociálních hnutí začal pohlížet naopak jako na racionálně jednající aktéry. Třetí kapitola se zabývá teoretickými inovacemi poslední třetiny 20. století, které navázaly na boom sociálních hnutí v 60. a 70. letech, konkrétně teorií nových sociálních hnutí, teorií mobilizace zdrojů, teorií struktury politických příležitostí (resp. teorií politického procesu) a teorií s anglickým označením *framing*. Přestože je v souladu s běžnou praxí nazývám teoriemi, jde spíše o širší konceptuální rámce či přístupy ke zkoumání sociálních hnutí, které stojí na příspěvcích mnohých autorů a nejsou vždy vnitřně zcela kompaktní. Větší pozornost přitom věnuji dvěma později jmenovaným, protože první dvě již formou přehledové studie zpracoval v češtině František Znebežánek (1997). Čtvrtá kapitola stručně představuje vybrané teoretické koncepty konce 20. a začátku současného století.

1. Co to je a koho to zajímá?

Co vlastně sociální hnutí jsou a proč bychom jim vůbec měli věnovat pozornost? Vlivná definice sociálních hnutí pochází od Dianiho (1992, p. 13): „Sociální hnutí je síť neformálních interakcí mezi pluralitou individuí, skupin nebo organizací angažovaných v politických nebo kulturních konfliktech na základě sdílené kolektivní identity“ (překlad Znebežánek 1997, p. 29). Diani klade důraz především na odlišení sociálních hnutí od organizací. Aby bylo možné mluvit o hnutí, musí být přítomna pluralita aktérů, tedy nikoliv pouze jedna organizace. Tím se sociální hnutí liší od nevládních, náboženských nebo zájmových organizací a také politických stran. Ty všechny ale mohou být v Dianiho pojetí součástí sociálního hnutí. Diani také odlišuje sociální hnutí od koalic. V těch podle něj probíhá interakce více na instrumentální bázi a „nepodporuje vznik kolektivní identity ani nutně nevede ke kontinuitě za hranice specifické konfliktní situace“ (pp. 16–17).⁵ Důležité je podle něj také odlišit sociální hnutí od jednotlivých protestních událostí, ale i od protestu jako takového: Přestože protest je typickým znakem politicky orientovaných sociálních hnutí, hraje podle Dianiho pouze okrajovou roli ve hnutích zaměřených na osobní či kulturní změnu (p. 12).

Těžištěm Dianiho přístupu je tedy explicitní snaha odlišit sociální hnutí od příbuzných pojmů. V analytické rovině to poměrně dobře funguje, nicméně realita se ostře řezaným definicím brání, a tak nemusí být jednoduché určit, zda koalice několika organizací podporuje, nebo nepodporuje kolektivní identitu, zda spolupráce několika advokačních organizací⁶ již vytváří dostatečnou síť neformálních interakcí, aby bylo možné mluvit o hnutí, nebo zda tuto síť vytváří interakce fanoušků určité iniciativy na online sociálních sítích, jako je Facebook. Některá nejnovější hnutí, jako např. výše zmíněné hnutí Occupy,

⁵ Překlad autor.

⁶ Advokačními organizacemi se rozumí nevládní neziskové organizace, které usilují o obhajobu veřejných zájmů nebo zájmů znevýhodněných skupin. Sledují a veřejně komentují práci politiků, vytvářejí analýzy problémů, na které se zaměřují, a lobují za legislativu, která má směřovat k nápravě. Zpravidla jde o tzv. profesionální organizace, tj. organizace založené primárně na práci zaměstnanců, nikoliv dobrovolníků.

přítom kladou důraz na minimální požadavky na sdílení kolektivní identity a snaží se naopak vytvořit platformu pro komunikaci velmi heterogenních skupin obyvatel, čemuž odpovídá i slogan „*We are the 99 %*“. Navíc je k diskusi, zda bylo celé Occupy pouze sérií protestních událostí odehrávajících se na mnoha místech světa, nebo zda šlo, případně stále jde, o samostatné sociální hnutí, nebo zda je nejlépe chápat Occupy jako jedno z exponovaných období hnutí za globální spravedlnost, které se zformovalo už na konci 90. let minulého století.

Cílem této práce je představit vybrané teoretické perspektivy, které jsou pro zkoumání sociálních hnutí využívány a které kladou důraz na odlišné aspekty sociálních hnutí. Protože tyto perspektivy mohou chápat sociální hnutí mírně odlišně a jejich poznatky jsou navíc často přenositelné na různé formy kolektivního jednání, nepovažuji v kontextu této práce za tak důležité ostře stanovit, kde sociální hnutí začínají a kde končí. Místo toho jen s odvoláním na literaturu (Tarrow, 1994/2011, p. 9; Diani, 1992, p. 13; Skovajsa, 2010, p. 76; Snow & Soule, 2010, pp. 6–7) formuluji typické rysy, které jsou se sociálními hnutími spojovány, čímž se pokouším doplnit Dianioho definici o případné další aspekty či úhly pohledu, aniž bych se pokoušel vytvořit definici alternativní:

- Centrálním tématem sociálních hnutí je kolektivní prosazování veřejného zájmu, zájmů svých nebo zájmů druhých (zpravidla menšin či znevýhodněných skupin), ať už v podobě usilování o změnu nebo obrany stávajícího stavu. Pokud je přítomna kolektivní akce či protest, typicky adresuje elity, autority, jiné skupiny či hnutí, případně difúzní kulturní normy.
- Podle tradičních definic se sociální hnutí vyznačuje sdílenou kolektivní identitou. V souvislosti s volnějším, méně organizovanými a více heterogenními hnutími může být vhodnější mluvit o uvědomění si sociální solidarity.
- Snow a Soule (2010, pp. 6, 15–17) uvádějí jako klíčový prvek sociálních hnutí fungování primárně vně institucionalizovaného politického řádu, což spojují např. s pořádáním demonstrací, obsazováním budov, okupací veřejného prostoru a dalšími konfrontačními taktikami. Je pravda, že sociální hnutí takové taktiky nezářídka používají, ale na druhou stranu používají i institucionalizované nástroje, jako je např. oslovování politiků se svými požadavky (lobbying) či fundraisingová kampaň. V čase se navíc hranice mezi institucionalizovanými a neinstitucionalizovanými prostředky posouvají, takže např. nahlášené demonstrace lze již dlouho považovat za institucionalizovanou součást politického řádu.
- Co se struktury týče, sociální hnutí jsou neformálními sítěmi interakcí mezi aktéry (jedinci či organizacemi), ač samotní aktéři mohou být formalizované profesionální organizace.
- Sociální hnutí se vyznačují trváním v čase nebo jinými slovy snahou o udržitelnost. Tím se odlišují od epizodických výbuchů protestu.

Proč tedy sociální hnutí studovat? Sociální hnutí jsou klíčovým hráčem na poli sociální změny. Jsou nositelem konfliktu a konfrontují společnost s novými a často nepřijemnými otázkami. Některé z těchto otázek zapadnou nebo jsou marginalizovány, aniž kolem nich kdy opravdové hnutí vyrostou. Jiné rezonují, stanou se součástí veřejné diskuse a někdy celou společnost trvale promění. Jak říkají Goodwin a Jasper, „Politické strany a jejich lídři zřídka kdy položí ty nejzajímavější otázky nebo nadnesou nová témata; [...]“

Jsou to zpravidla hnutí mimo politický systém, která donutí ty uvnitř rozpoznat nové strachy a touhy“ (2003/2009, p. 4).⁷ Některá hnutí se stanou pro společnost natolik centrální, že se nejen jejich myšlenky normalizují v rámci formálního politického systému, ale položí základ novým politickým stranám. Příkladem jsou sociálnědemokratické politické strany, které vyrostly z dělnického hnutí 19. století. Jiným příkladem jsou zelené strany, potomci ekologických hnutí etablované v některých zemích již od přelomu 70. a 80. let 20. století. Jiná hnutí se institucionalizovala v jiném sektoru společnosti, např. feministické hnutí v podobě *gender studies* na akademické půdě. To jen podtrhává skutečnost, že vymezit hranice hnutí je velmi obtížné.

Otázky, které si vědci zkoumající sociální hnutí kladou, tvoří pestrou paletu (např. Godwin & Jasper, 2003/2009, p. 7): Za jakých podmínek hnutí vznikají? Jací lidé do hnutí vstupují? Jaké jsou jejich pohnutky a emoce? Jak jsou hnutí organizována? Jaké využívají nástroje a taktiky? Jaká je jejich vazba na sociální kontext a instituce? Jak lze posuzovat jejich úspěch? A další.

2. Od iracionálního davu ke společnosti občanů

Studium sociálních hnutí bylo zpočátku silně ovlivněno Psychologií davu Gustava Le Bona (1895/2002). Podle něj jedinci v davu ztrácejí autonomii a pocit odpovědnosti za své jednání. V důsledku toho se dav chová iracionálně, podléhá emocím, je nebezpečný a snadno manipulovatelný vůdcovskou osobností. Sociální hnutí byla po dlouhou dobu vnímána mnoha vědci touto davovou optikou, takže vzbuzovala spíše strach než naději.

Negativní pohled na masová sociální hnutí oživila zkušenost se sociálními konflikty před druhou světovou válkou v Německu a Itálii a s fašismem a komunismem v Evropě vůbec. Pozornost vzbudila kniha Kornhausera *The Politics of Mass Society* (1959), která psychologizující Le Bonovo pojetí nahradila pojetím sociologizujícím, byť k sociálním hnutím podobně kritickým. Kornhauser v duchu durkheimovské strukturalistické tradice varuje před atomizovanou masovou společností občanů nenávaných na komunitní a profesní organizace. Právě taková společnost odcizených jednotlivců se podle něj stává snadno manipulovatelnou extremisty a je ohrožena transformací ve společnost totalitní. Zajímavé je, že masová hnutí jsou podle Kornhausera v podstatě protipólem či negací občanské společnosti a demokracie. Dnešní hnutí jsou oproti tomu spíše popisována tak, že se skládají ze sítí propojených aktérů spíše než z atomizovaných jedinců a že se v nich angažují občané, kteří působí v různých organizacích, spolcích a dobrovolnických skupinách a spíše tedy z občanské společnosti vycházejí (např. McAdam, 1988; Castells, 2012).

Strukturně funkcionalistické a v některých ohledech podobné pojetí jako Kornhauser nabízí Smelser (1962) v knize *Theory of Collective Behavior*. Podle něj se sociální hnutí objevují tehdy, když dramatické změny ve společnosti vedou k nerovnováze mezi jednotlivými sociálními subsystemy. Jsou tedy symptomem příliš překotných přechodných období a nepatří do normálního (slovy strukturního funkcionalismu *rovnovážného*) stavu; podrobněji např. Znebežánek (1997, pp. 13–16), Della Porta a Diani (1999/2006, p. 7).

⁷ Překlad autor. Originál: „Political parties and their leaders are rarely asking the most interesting questions, or raising new issues; [...]. It is typically movements outside the political system that force insiders to recognize new fears and desires.“

Proti strukturalistickému pojetí Kornhauserovu a strukturně funkcionalistickému pojetí Smelserovu lze postavit marxismus. Ten sociální hnutí nevnímá jako projev deviace, dysfunkce nebo ohrožení společnosti, nýbrž jako emancipaci vykořisťované třídy. Jediným sociálním hnutím v zorném poli starého marxismu je hnutí dělnické. Proto se marxismus stává podobně jako všechny výše uvedené přístupy nedostatečným tvářemi v tvář americkým hnutím 60. a 70. let, studentským bouřím v západní Evropě v letech 1967–1968 a reformním hnutím v komunistickém bloku ve stejné době, především v Československu. Tvrzení, že 60. léta postavila na hlavu dosavadní teorie o sociálních hnutích, patří k mantře oboru. Následně se do středu vědeckého zájmu dostaly principy jako racionalita jednotlivců i organizací participujících v hnutích, koncept postmateriálních hodnot a propojení sociálních hnutí s představou občanské společnosti. Tyto principy daly vzniknout teorii mobilizace zdrojů (*resource mobilization*), teorii struktury politických příležitostí (*political opportunities structure*), teorii rámování (*framing*) i teorii tzv. nových sociálních hnutí.

3. Zlatá éra sociálních hnutí a vývoj teorie

Nejprve se objevilo hnutí za práva černochů (*civil rights movement*). Dnes již klasické a zcela jistě selektivní vyprávění se často začíná v polovině 50. let. V roce 1955 byla v Montgomery ve státě Alabama zatčena Rosa Parksová poté, co odmítla uvolnit své místo v segregovaném autobuse bílému cestujícímu. Následný bojkot autobusové dopravy vynesl do čela černošského hnutí jednu z ikon 20. století, tehdy teprve 26letého kazatele Martina Luthera Kinga. Hnutí kolem Kinga dosáhlo vrcholu pochodem na Washington v roce 1963, kterého se účastnilo čtvrt milionu lidí a kde King pronesl jeden z nejslavnějších proslovů v historii – Mám sen (*I have a dream*). V roce 1964 byl schválen zákon (*Civil Rights Act of 1964*), který zapověděl diskriminaci na základě rasy, barvy pleti, náboženství, pohlaví a národního původu v rámci soukromého i veřejného poskytování služeb (zákon tedy např. zapověděl segregaci na úradech nebo odmítnutí obsloužit zákazníka v restauraci na základě jeho rasy). O rok později byl schválen další zákon (*Voting Rights Act of 1965*), který zakazuje rasovou diskriminaci ve volbách; podrobněji o hnutí např. McAdam (1982/1985).

Díky Kingovu morálnímu kreditu a jeho apelu na nenásilný protest zpochybnilo černošské hnutí počátku 60. let představu sociálního hnutí jako nebezpečného davu.⁸ Stále jej však bylo možné chápat v duchu strukturně funkcionalistického vysvětlení jako projev frustrace (Znebejánek, 1997, p. 21).

Hůře se tehdejšími teoriemi integrovala druhá část příběhu. V hnutí za práva černochů totiž nevystupovali jen příslušníci marginalizované menšiny, ale zapojovali se do něj také příslušníci privilegované bílé třídy. Nejpatrnější to bylo u studentů z prestižních amerických univerzit, kterých se v létě roku 1964 sjelo několik stovek⁹ do státu Mississippi, aby se zde účastnili projektu Freedom summer na podporu volebních práv černo-

⁸ Ve druhé polovině 60. let se hnutí postupně radikalizovalo a v roce 1967 z něj černoši vykazali sympatizující bělochy a mnoho amerických měst se koncem 60. let stalo dějištěm pouličních bouří, takže hnutí si také prošlo násilnou fází.

⁹ McAdam mluví o 736 registrovaných dobrovolnicích, z nichž asi čtvrtina nakonec nedorazila (2003/2009, p. 68).

chů.¹⁰ Také účastnice ženského hnutí zmíněného v úvodu byly převážně ženy ze střední třídy, často s vysokoškolským vzděláním (Freeman, 1973, p. 796), a ze střední třídy pocházeli často také příslušníci ekologického hnutí, které radikálně zpochybnilo dominantní hodnoty konzumerismu (Cotgrove & Duff, 1980). Ekologické hnutí se neomezovalo jen na ochranu přírody, ale zdůrazňovalo také význam kvality osobního i pracovního života, prosazovalo více participace jako protiklad technokratického řízení společnosti odborníky a další tzv. postmateriální hodnoty (Cotgrove & Duff, 1980; Inglehart, 1977). Dalšími výraznými hnutími té doby bylo hnutí za práva homosexuálů (viz např. D'Emilio, 2003/2009), později rozšířené o další sexuální menšiny, či mírové hnutí proti válce ve Vietnamu.

Ve svém důsledku 60. (a 70.) léta učinila dosavadní teorie nedostatečnými. V kontrastu s Le Bonem, mnohá hnutí byla nenásilná a apelovala na moralitu a solidaritu s marginalizovanými. V kontrastu s Kornhauserem, v hnutích byli často lidé s velkým sociálním kapitálem, kteří se sdružovali v dobrovolných organizacích a spolicích, nikoliv vykořenění jedinci. Nedostatečná je také původní marxistická představa, která hnutí pevně spojuje se společenskými třídami a materiálními zájmy.¹¹

3.1 Nová sociální hnutí

Společenské vědy tedy stály před úkolem vytvořit nový teoretický aparát, kterým by bylo možné realitu sociálních hnutí popsat. V Evropě se rozvíjely především teorie nových sociálních hnutí¹² (např. Touraine, Habermas, Offe, Melucci, Castells ale také řada dalších, viz Znebežánek, 1997, kap. 3). Centrálním tématem těchto teorií je snaha ukázat, jak nástup nových sociálních hnutí souvisí s hlubšími proměnami společnosti, především s přechodem k tzv. postindustriální společnosti. Nová sociální hnutí jsou nositelem těchto historických změn úzce spojených s postmateriálními hodnotami. Jako nová sociální hnutí jsou označována hnutí lidskoprávní, environmentální, feministická, mírová, hnutí sexuálních menšin a další. Nová hnutí jsou kladena do opozice proti starším dělnickým hnutím.

Podle Touraina se nová sociální hnutí stávají více kulturně orientovanými oproti více politicky a materiálně orientovaným hnutím dělnickým (1985, p. 780) a konflikt, jehož jsou nositelem, je především střetem o kontrolu nad kulturními vzorci (p. 785). Offe si všímá, že nová sociální hnutí vystupují z klasické liberální dichotomie soukromé vs. veřejné a svojí aktivitou se umísťují „někam mezi“ do oblasti tzv. neinstitucionální politiky (1985, p. 826).

¹⁰ Cílem projektu bylo podpořit místní černochoy ve volební registraci, která pro ně byla nastavena v podstatě prohibitivně. V rámci projektu byly také provozovány tzv. freedom schools na podporu vzdělanosti v oblasti politických práv, ale také černošské historie a jiných témat, kterým se segregované školství v Mississippi vyhýbalo. Projekt také vedl k založení Mississippi Freedom Democratic Party. Více viz McAdam (1988).

¹¹ Marxistická analýza mocenských vztahů a především kritika hegemonie ovšem zůstává pro teorii sociálních hnutí (stejně jako pro jejich formování) nadále důležitá, především v podobě tzv. postmarxismu, který opouští myšlenku univerzální mise dělnické třídy (Barša & Císař, 2004). Poválečná nová sociální hnutí jistě nepředstavují dělnický odpor proti utiskující moci kapitalismu, ale představují odpor lidí napříč ekonomickými třídami proti utiskující moci nejen trhu, ale také byrokratického aparátu a jedné dominantní kultury. V tomto smyslu lze nová sociální hnutí analyzovat nástroji vyvinutými v rámci marxistické tradice.

¹² Záměrně používám plurál, protože jde o širokou oblast teoretického uvažování, kterou lze stěží integrovat do jedné teorie. Viz také Buechler, 1995, p. 442.

Důležitou výtku na adresu teorií nových sociálních hnutí formuluje Pichardo (1997, p. 413, 426), podle kterého se tyto teorie zaměřovaly pouze na hnutí spojovaná s levicovou ideologií, zatímco pravicová (konzervativní) hnutí byla opomenuta. Jde tedy podle něj o teorie pouze partikulární. Další sporné body v teoriích nových sociálních hnutí prozkoumává Buechler (1995). Přestože teorie nových sociálních hnutí krátce aspirovala na ústřední pozici v sociologické teorii a dodnes především díky odkazu na postmateriální hodnoty patří k jednomu z milníků vývoje sociologie jako oboru, z hlediska současné empirické produkce jde o teorie spíše marginální. Výzkum sociálních hnutí je mnohem více inspirován teoriemi, které jsou pojednány dále.

3.2 Princip racionality ve studiu sociálních hnutí

Kromě teorií nových sociálních hnutí se nicméně v reakci na hnutí 60. a 70. let objevují i další teoretické inovace, rozvíjené zpočátku spíše v USA. Zatímco teorie nových sociálních hnutí se snažily integrovat sociální hnutí do komplexních sociologických úvah o proměnách společnosti, směry rozvíjené v USA (teorie mobilizace zdrojů, teorie politických příležitostí a teorie rámování čili *framing*) usilovaly o analýzu konkrétních aspektů fungování sociálních hnutí. Lze je označit za teorie středního dosahu. Pro jejich vznik sehrála významnou úlohu kniha *The Logic of Collective Action* Mancura Olsona (1965). V té si autor klade otázku, jak je možné, že racionální jedinci jednající výlučně se zřetelem na vlastní zájem participují v sociálních hnutích, přestože podle principu černého pasažéra¹³ by participovat neměli. Dospívá k závěru, že k participaci dochází tehdy, pokud je přítomný prvek donucení nebo je přítomna pobídka, která jedinci přináší individuální prospěch nad rámec prospěchu, který pramení z dosažení kolektivního cíle (viz také Olson, 2003/2009 pro zkrácené shrnutí). Za hlavní přínos Olsonova textu lze dnes považovat především to, že přiměl společenské vědce zabývat se v rámci výzkumu sociálních hnutí racionalitou, a sice racionalitou, jak ji chápe ekonomická teorie. Tím přispěl k obohacení studia sociálních hnutí o nové paradigma. Toto dědictví je patrné především u teorie mobilizace zdrojů, v jejímž centru pozornosti ale nestojí primárně jednotlivci, nýbrž racionálně či podnikatelsky jednající organizace.

3.3 Teorie mobilizace zdrojů

Základy teorie mobilizace zdrojů (TMZ, *resource mobilization theory*) se zformovaly v 70. letech jako explicitní snaha přizpůsobit studium sociálních hnutí měnící se realitě.¹⁴ Zatímco starší teorie stavěly na předpokladu, že klíčovým momentem vedoucím k mobilizaci je vznik deprivací a pocitů křivdy, TMZ vychází z předpokladu, že frustrace a po-

¹³ Princip černého pasažéra, rozpracovaný v ekonomii veřejných statků, říká, že pokud není možné jedince vyloučit ze spotřeby určitého statku, nebude se racionální jedinec jednající pouze se zřetelem na osobní prospěch dobrovolně podílet na úhradě nákladů, které jsou s produkcí daného statku spojeny. Stejný princip Olson aplikuje na kolektivní jednání zaměřené na dosažení nějakého skupinového či kolektivního cíle.

¹⁴ McCarthy & Zald, 1973; McCarthy & Zald, 1977; Tilly, 1978; pro shrnutí v češtině viz Znebejánek, 1997, kap. 4. Bývají přítom odlišovány dvě základní verze TMZ. Jedna je spojována s prací McCarthyho a Zalda, druhá s prací Oberschalla a Tillyho (McCarthy & Zald, 2001). V této studii se věnuji primárně první jmenované.

city křivdy jsou přítomny trvale jako projev určité sociální struktury (McCarthy & Zald, 1977; McCarthy & Zald, 2001, viz také Jenkins, 1983, p. 530). To, co je třeba zkoumat, je schopnost organizací tyto pocity křivdy organizovat a na jejich základě mobilizovat. Tato schopnost je v interpretaci TMZ závislá na zdrojích, které mají organizace k dispozici. Zdroje přitom mají různou povahu, může jít např. o peníze, zařízení, lidský kapitál, ale i legitimitu (McCarthy & Zald, 1977, p. 1220), za zdroje lze považovat také existující infrastrukturu, např. masová média, levné a rychlé formy dopravy (McCarthy & Zald, 2001, p. 536) nebo třeba platformy pro online mobilizaci (Eltantawy & Wiest, 2011). Obecně ale neexistuje shoda a různí autoři pracují s různými typy zdrojů (pro přehled viz Jenkins, 1983, p. 533).

Organizace sociálních hnutí (OSH, *social movement organizations*) mohou dokonce pocity deprivace a křivdy vytvářet a manipulovat (McCarthy & Zald, 1977, p. 1215), což ještě podtrhává sekundární význam těchto pocitů oproti významu samotných organizací a zdrojů, kterými disponují.

Z praktického hlediska TMZ přináší poznání, že sociální hnutí a racionální organizace v nich aktivně sledují nejen svůj hlavní cíl, ale také řadu dílčích cílů od mobilizování široké veřejnosti, oslovování elit a novinářů, získávání donorů apod. Dosahování jednotlivých dílčích cílů spojených se ziskem zdrojů přitom může být ve vzájemném rozporu. Důležitým momentem je také vztah mezi organizacemi v rámci hnutí, který může nabývat různých podob spolupráce i konkurence (McCarthy & Zald, 2001, p. 538). TMZ tematizuje tzv. profesionalizaci (McCarthy & Zald, 1973) v sociálních hnutích, která se vyznačuje formalizací struktury a procesů v organizacích sociálních hnutí, najímáním expertů namísto využívání práce dobrovolníků a celkově podnikatelským přístupem. Šťovičková (2005) popisuje, jaké konflikty může proces profesionalizace vyvolávat mezi dobrovolníky v organizaci a nově najímanými experty.

Od jejího vzniku se na teorii mobilizace zdrojů odvolává řada výzkumů. Brzy po svém vzniku v 70. letech nicméně začíná být TMZ ve své klasické formulaci vnímána jako příliš úzká a objevují se snahy o její integraci s teorií politických příležitostí (Jenkins, 1983) nebo sociálně-psychologickými přístupy (Klandermans, 1984; Ferree & Miller, 1985; Jenkins, 1983). Nověji se např. objevují snahy propojit TMZ s organizační teorií (Gahan & Pekarek, 2008).

V každém případě je možné říct, že TMZ významně proměnila a obohatila studium sociálních hnutí:

- poukázala na význam organizací sociálních hnutí jako racionálních aktérů, kteří jako podnikatelé vyhledávají zdroje a dosahují svých cílů (obohacení výzkumu o ekonomické paradigma),
- pomohla sociální hnutí normalizovat jako standardní formu politické participace,
- ukázala, že významná část zdrojů přichází do hnutí zvnějšku, např. od sympatizantů, kteří sami nejsou znevýhodněni, ale vnímají znevýhodnění určité skupiny,
- poukázala na význam médií a veřejného mínění a
- naznačila síťovou perspektivu zkoumání hnutí.

Síťová perspektiva přitom do značné míry nahradila teorii masové společnosti (Kornhauser, 1959), podle níž se v hnutí angažují vykořenění atomizovaní jedinci. Pod vlivem mobilizace zdrojů si společenští vědci všímají, že sociální hnutí se skládají spíše ze sítí propojených aktérů a angažují se v nich lidé, kteří jsou často navázáni na existující spolky,

sociální sítě a organizace (např. McAdam, 1988; Castells, 2012).¹⁵ Takto provázané skupiny je navíc možné mobilizovat pro aktivity sociálního hnutí najednou po tzv. blocích (Oberschall, 1973).

3.4 Teorie struktury politických příležitostí

Kromě TMZ se v návaznosti na boom sociálních hnutí v 60. a 70. letech dostává do popředí také teorie struktury politických příležitostí¹⁶ (*political opportunity structure*) (Eisinger, 1973; Tilly, 1978; Tarrow, 1994/2011, pp. 26–28, 157–180). Podobně jako teorie nových sociálních hnutí a TMZ nepředstavuje ani koncept struktury politických příležitostí jednu kompaktní teorii. Spíše se jedná o přístup k problematice sociálních hnutí, který zdůrazňuje význam vnějších neboli kontextuálních faktorů pro úspěch sociálních hnutí. Centrální tezi konceptu lze formulovat tak, že sociální hnutí se objevují a dosahují úspěchů v souvislosti s externími politickými příležitostmi a hrozbami.

Klasická formulace úzce pojatých politických příležitostí (McAdam, 1996, p. 27) zahrnuje:

1. otevřenost institucionálního politického systému,
2. stabilitu postavení elit,
3. přítomnost elit, které podporují požadavky daného sociálního hnutí,
4. ochotu a schopnost státního aparátu využít represí.

Totéž pregnatně shrnuje Tarrow: „Když se otevře přístup k institucím, objeví se rozepře mezi elitami, vyvstanou dostupní spojenci a poklesne kapacita státu k vykonávání represe, vyzývatele vidí příležitosti pro usilování o své požadavky“¹⁷ (1994/2011, p. 160).

Součástí teorie struktury politických příležitostí jsou také hrozby. Hrozby a příležitosti přitom nepředstavují opačné konce jednoho kontinua. Příležitosti představují šanci na úspěch, hrozby rizika či náklady spojené s akcí, případně s absencí akce. Jinými slovy, velká míra otevřených příležitostí neimplikuje nízkou míru hrozeb. Dobře to ilustrují Goldstone a Tilly: „Skupina se může rozhodnout nést velmi vysoká rizika spjatá s protestem, pokud věří, že šance na úspěch jsou vysoké, ale stejná skupina se může rozhodnout vyvarovat se třeba jen mírných rizik, pokud věří, že šance na úspěch jsou nízké“ (2001, p. 183).

Na jednu stranu lze tedy politické příležitosti vnímat taxativně jako konkrétně vymezené kontextuální faktory, např. čtyři výše vyjmenované, na druhou stranu lze jako příležitosti označit vše vnější, co zvyšuje šance hnutí na úspěch, tedy v podstatě každou výhodu, která je hnutí k dispozici (Jasper, 2012, p. 7). Právě nejednotnost toho, co různí autoři chápou pod pojmem politické příležitosti, představuje asi největší výzvu pro celý koncept.

Ve druhé polovině 90. let kulminovala kritika, že se koncept spíše vzdaluje jednotné teorii, než že by se k ní blížil. Například Gamson a Meyer napsali, že „[k]oncept struktury

¹⁵ Zdá se, že výjimku tvoří nová náboženská hnutí, do kterých vstupují lidé, kterým sociální vazby chybí (Snow, Zurcher & Ekland-Olson, 1980; Könnig, 1999).

¹⁶ Někdy se také objevuje termín *political process* nebo *political process theory* (PPT), přičemž se v zásadě jedná o synonyma ke struktuře politických příležitostí. Někteří autoři oba termíny rozlišují, např. Goodwin a Jasper (1999).

¹⁷ Překlad autor.

ry politických příležitostí je [...] ohrožen tím, že se stane houbou, která nasákne každý kontextuální aspekt sociálních hnutí“ (1996, p. 275)¹⁸.

S ostrou kritikou přišli Goodwin a Jasper (1999), kteří koncept (v závislosti na jeho konkrétní podobě) obvinili z triviality, tautologie i z toho, že se ve svém popisu reality jednoduše mylí, ale také z toho, že v důsledku své posedlosti externími politickými příležitostmi opomíjí méně politicky orientovaná kulturní hnutí (p. 35), která si prostě pro svoji analýzu nevybírá. Protože koncept struktury politických příležitostí se podle autorů stal dominantním paradigmatem studia sociálních hnutí, dochází podle nich k nevyváženému pohledu na ně. Hlavní bod jejich kritiky lze tedy shrnout tak, že se koncept politických příležitostí příliš zaměřuje na strukturu a systematicky opomíjí strategické jednání (agency), procesy a kulturní hlediska.

Jako reakce na kritiku se objevila snaha o konsolidaci a systematizaci konceptu politických příležitostí. Jedním z přístupů je snaha explicitně rozlišovat mezi různými typy příležitostí. Nabízí se např. rozlišovat mezi krátkodobými příležitostmi, které se objevují a mizí, a dlouhodobými strukturálními rysy (Jasper, 2012, p. 11). Aplikací interpretativního přístupu dále dochází k vymezení tzv. vnímaných příležitostí. Tento pojem vyzdvihuje, že kromě reálné existence politických příležitostí hraje důležitou roli také uvědomění si těchto příležitostí (Giugni, 2009, p. 364). Pozornosti se dostalo také pojmu diskurzivní příležitosti (Koopmans, 2004; Giugni, 2009, p. 364), který akcentuje, že kromě institucionálních příležitostí je úspěch sociálních hnutí závislý také na aktuálním způsobu veřejné debaty a naladění veřejného mínění. Pokud např. ve společnosti převládá silný feministický sentiment, je sociální hnutí prosazující legislativu na podporu žen v úplně jiné situaci, než pokud je feminismus většinou společnosti odmítán. Pojem diskurzivních příležitostí již ale představuje velký odklon od původního konceptu struktury politických příležitostí a blízce souvisí se zkoumáním významů a interpretačních rámců (*framing*), které je předmětem následující kapitoly.

O užitečný příspěvek ke konsolidaci teorie struktury politických příležitostí se zasloužili Meyer a Minkoff (2004), kteří nabízejí tři vodítka, čemu je při používání konceptu struktury politických příležitostí potřeba věnovat pozornost: *Zprvé*, je potřeba jasně vymezit, pro koho jsou určité politické příležitosti otevřené. Například Císař (2008) ukazuje, že zatímco na počátku 90. let před nástupem první Klausovy vlády byly v Československu poměrně otevřené příležitosti pro lidskoprávní a ekologický aktivismus,¹⁹ příležitosti pro feministické hnutí byly poměrně zavřené.²⁰ Později, po pádu druhé Klausovy vlády a v souvislosti se zahájením přístupových rozhovorů k EU, se politické příležitosti otevřely pro různé typy tzv. transakčního aktivismu²¹ (ekologický, lidskoprávní i feministický), ale zůstaly uzavřeny pro radikální aktivismus na obou stranách politického spektra.

Zadruhé, musíme jasně vymezit závislou proměnnou, tj. co rozumíme úspěchem hnutí. Meyer a Minkoff rozlišují mobilizaci, organizační rozvoj a dosažení politických refo-

¹⁸ Překlad autor.

¹⁹ To se projevilo některými úspěchy těchto hnutí, např. přijetím zákona o životním prostředí v roce 1991, zrušením trestu smrti v roce 1990 nebo začleněním Listiny základních práv a svobod do ústavního pořádku v roce 1991.

²⁰ Císař (2008) to vysvětluje především tím, že téma nerezonovalo ani mezi politickými elitami, ani mezi veřejností, která si feminismus spojovala se zdiskreditovanou komunistickou ideologií.

²¹ Pojem vysvětlen v kapitole 4.

rem. Například platí, že vhodné příležitosti pro mobilizaci se nemusí překrývat s vhodnými příležitostmi pro prosazení politických reforem. *Zatřetí*, měli bychom se lépe snažit porozumět procesům, které způsobují, že se sociálním hnutím daří překlápět otevřené příležitosti v úspěšný aktivismus, ať už jím rozumíme mobilizaci, rozvoj určité organizace nebo odvětví občanské společnosti, nebo změnu politiky. Vymezit lze např. tyto dva mechanismy (Meyer, 2004, p. 139): jeden, podle kterého aktivisté vnímají otevírající se příležitosti jako *signál* k aktivitě, a druhý, podle kterého jsou snahy aktivistů poměrně konstantní a otevírající se příležitosti představují *podmínky*, ve kterých se dříve neúspěšné snahy podaří proměnit v úspěch.

Zůstává otázkou, zda by se koncept struktury politických příležitostí v brzké době mohl stát jednotnou a dostatečně silnou teorií, která by umožňovala nejen vidět příležitosti retrospektivně za proběhnuvšími mobilizacemi, ale také vidět je předem a dokázat identifikovat nevyužitě příležitosti (Meyer & Minkoff, 2004, p. 1463; Sawyers & Meyer, 1999). Spíše se domnívám, že k tomu nedojde a že zatímco někteří výzkumníci se budou dále snažit broudit drahokam jednotné teorie, jiní budou koncept struktury politických příležitostí používat velmi volně jen jako doplňkovou perspektivu, která jim bude připomínat, že kontext nelze opomíjet. Při pohledu do literatury je zřejmé, že i přes snahy o určitou konsolidaci teorie stále platí, že různí autoři se liší v tom, co rozumí pod pojmem politické příležitosti, jak definují úspěch sociálních hnutí, ale také v tom, jaké konkrétní procesy či mechanismy podle nich spojují politické příležitosti s aktivitou sociálních hnutí.

V každém případě je zřejmé, že koncept politických příležitostí, resp. politického procesu významně obohatil studium sociálních hnutí.

- Víme, že na kontextu záleží, že vysoká míra mobilizace nemusí sama o sobě vést k dosažení sledovaných cílů, pokud je struktura politických příležitostí nepříznivá, a naopak i relativně malá mobilizace může vést k dosažení sledovaných cílů, pokud je struktura politických příležitostí otevřená (Kitschelt, 1986, pp. 72–74).
- Víme také, že mobilizace může vznikat jak v důsledku otevírání politických příležitostí, tak jako reakce na vytlačování z již jednou dosažených pozic, tedy v důsledku uzavírání politických příležitostí.
- Díky práci řady autorů se také daří identifikovat a systematizovat největší nástrahy přístupu (viz předchozí text této kapitoly), které pramení z jeho šíře a poměrně velkých ambicí. Při znalosti těchto diskusí lze koncept použít jako poměrně robustní teoretický nástroj pro zkoumání sociálních hnutí.

V rámci dalšího vývoje konceptu lze očekávat snahy o propojování s diskurzivním rámováním (Choe & Kim, 2012; Koopmans, 2004), větší důraz na dynamiku politického kontextu oproti jeho vnímání jako neměnné struktury (Jasper, 2012) a snahu odlišit institucionální strukturu od strategií, které jednotliví aktéři včetně těch státních uplatňují (Jasper, 2012). To souvisí i s pozorováním, že ostré rozlišování mezi aktivisty a státními činiteli, které je pro koncept politických příležitostí typické, nemusí věrně odrážet realitu, ve které mohou být hnutí a držitelé moci personálně propojeni (Skrentny, 2012). Z terminologického hlediska je možné, že dojde k opuštění sporného označení struktura politických příležitostí a jeho nahrazením srozumitelnějším pojmem politický kontext, jak navrhuji např. Amenta a Halfmann (2012).

3.5 Framing

V důsledku dominantního postavení teorie mobilizace zdrojů a struktury politických příležitostí bylo v průběhu 70. a 80. let poměrně obtížné prosadit se ve výzkumu sociálních hnutí s více interpretativním a kulturně zaměřeným přístupem (viz např. Snow, Benford, McCammon, Hewitt & Fitzgerald, 2014). Nakonec se podařilo prosadit přístupu zvanému *framing* (Snow, Rochford, Worden & Benford, 1986; Snow & Benford 1988, 1992, 2000), který si v průběhu 90. let vydobyl výsadní postavení v rámci studia sociálních hnutí (Snow et al., 2014) po boku přístupů popsaných výše v této kapitole. Framing se objevil s ambicí vrátit do výzkumu sociálních hnutí sociální psychologii, na jejíž absenci upozorňovali někteří autoři (např. Jenkins, 1983), a integrovat ji nejprve s teorií mobilizace zdrojů (Snow et al., 1986), ale později také se strukturou politických příležitostí.²² Přístup také od začátku usiluje o větší důraz na dynamiku a procesuální charakter participace (Snow et al., 1986, p. 467), i když se mu to především zpočátku příliš nedařilo a zůstával ve své aplikaci podobně statický jako dominantní přístup politických příležitostí (Benford, 1997).

Středobodem přístupu je pojem *frame* (v tomto textu ho překládám jako interpretační rámec), který odkazuje na to, že lidé rozumí světu skrze interpretační rámce, do kterých realitu „rámují“. Podstatu přístupu lze formulovat tak, že abychom porozuměli sociálním hnutím, je třeba porozumět vztahu a dynamice mezi interpretačními rámci různých aktérů. Těmito aktéry jsou v první řadě samotné organizace sociálních hnutí a jednotlivci, kteří jsou nebo mají být mobilizováni. Mezi aktéry ale patří také elity, odpůrci hnutí a další. Úspěšná práce s interpretačními rámci umožňuje mobilizaci konsensu, ale též udržování mobilizace a její usměrňování.

Snow a jeho kolegové v původních třech textech z let 1986, 1988 a 1992 vytyčili některé základní pojmy přístupu. V prvním z nich to byly především strategicky orientované aktivity *frame bridging*, *frame amplification*, *frame extension* a *frame transformation* (Snow et al., 1986, viz také Benford & Snow, 2000). *Frame bridging* (přemostování) nastává tehdy, když aktéři v sociálních hnutích propojují podobné interpretační rámce. Jako příklad lze uvést propojování interpretačních rámců různých hnutí v alterglobalizačním hnutí na přelomu tisíciletí. Aktéři v environmentálním hnutí byli mobilizováni masivním poškozováním životního prostředí v důsledku ekonomické globalizace. Odborová hnutí byla znepokojena vyostřující se globální konkurencí, která vedla k přesouvání výroby do rozvojových zemí. Lidskoprávní hnutí prosazovala, aby se větší pozornost v globalizujícím se světě věnovala dodržování lidských práv, a nikoliv pouze rozvoji globálního obchodu. Na přelomu tisíciletí se jim částečně podařilo propojit své interpretační rámce v kritiku neoliberalismu a mezinárodních institucí s ním spojených, tedy především MMF a Světové banky, a vytvořit tak alterglobalizační hnutí usilující o alternativu k jednodimenzionální ekonomické globalizaci.

Frame amplification (zesilování) představuje aktivity protagonistů hnutí, které usilují o vysvětlení a přiblížení určitého interpretačního rámce obecnstvu. Ve své podstatě jde

²² O integraci všech tří teorií se vydáním kolektivní monografie pokusili McAdam, McCarthy, Zald a další autoři (1996). Kniha ukazuje na užitečnost kombinování různých perspektiv, ale zároveň je rozdělena na tři části, z nichž každá se primárně věnuje jedné z těchto tří perspektiv. Řada autorů nicméně explicitně kombinuje více přístupů, např. Oberschall, Zdravomyslova či Voss.

o podání interpretačního rámce jasným a atraktivním způsobem, tedy v podstatě PR ze strany organizací a aktivistů. *Frame extension* (rozšiřování) označuje snahy pokrýt určitým interpretačním rámcem nové problémy či obavy a rozšířit tak množství podporovatelů. Snow et al. (1986, p. 472) tuto strategii ilustrují příkladem mírového hnutí, které svůj interpretační rámec rozšířilo o argument, že zbrojení vede k podfinancování veřejných služeb. Tímto argumentem bylo možné oslovit jiné, případně širší publikum, než jaké by reagovalo na čistě morální argumenty proti válce. Čtvrtým strategickým prvkem je *frame transformation*, tedy snaha změnit vnímání určitého problému, případně problém tematizovat novým způsobem. Za příklad poslouží snaha změnit vnímání závažnosti znásilnění v černošské komunitě analyzovaná Whiteovou (1999).

Snow a Benford (1988) dále vymezují hlavní úkoly interpretačního rámování, kterými jsou diagnóza (identifikace problému), prognóza (návrh řešení) a motivace (mobilizace), a také si všímají odlišné míry resonance jednotlivých interpretačních rámců v závislosti na jejich věrohodnosti a významnosti. Ohlasu se dočkal také jejich pojem *masterframe* (Snow & Benford, 1992), který označuje široce definované interpretační rámce, ke kterým se vztahují různá hnutí zaměřená na různé problémy. Takovými „masterframey“ jsou např. rámec lidských práv, svobody volby, spravedlnosti či kulturní plurality. Tyto rámce jsou hierarchicky nadřazeny konkrétnějším rámcům jednotlivých hnutí, kterým poskytují vodítka, resp. „gramatická pravidla“ (Snow & Benford, 1992, p. 138), jak rámovat konkrétní problémy.

Speciálně pro analýzu mezikulturní difúze interpretačních rámců jsou používány pojmy strategický výběr (*strategic selection*) a strategické přizpůsobování (*strategic fitting*) (Snow & Benford, 2000). První z nich značí vědomé přebírání interpretačních rámců, např. ze zahraničí. Takové přebírání může být domácím publikem vnímáno negativně nebo u něj nachází nízkou resonanci.²³ Ke strategickému přizpůsobení potom dochází tehdy, když je rámování úmyslně změno tak, aby efektivněji oslovovalo vnější publikum, např. globální veřejnost. Příkladem přizpůsobování je strategie nigerijského etnika Ogoni, které svůj původně především etnický konflikt vedený proti centrální vládě přeformulovalo jako environmentální konflikt vedený kromě centrální vlády také s firmou Shell (Bob, 2005). Tímto krokem se hnutí podařilo získat mezinárodní pozornost a podporu nadnárodních neziskových organizací.

Framing je konceptem, který se vyvinul ve stínu dominantních přístupů mobilizace zdrojů a politických příležitostí. Proto není překvapivé, že se objevuje mnoho snah přístupy integrovat. Jednu z nich je možné zahrnout pod hlavičku kulturních (Snow & Benford, 2000, p. 629) či diskurzivních příležitostí (Koopmans, 2004; Giugni, 2009, p. 364), které již byly zmíněny výše. Hlavním poznáním zde je, že existující kulturní prostředí a v dané době legitimní diskurzy představují pro hnutí určité strukturální příležitosti, podobně jako politická instituce představuje určitou strukturu politických příležitostí. Jiným jazykem říká podobně také Steinberg, který upozorňuje, že rámování je třeba zkoumat v kontextu určitého systému věr a politické kultury (1998, p. 856). V konkrétních studiích potom např. Davies (1999) ukazuje, že lobby za financování náboženských škol v Kanadě proměnilo svoje rámování pod vlivem dominantní kultury multikulturalismu a místo mo-

²³ Již výše byla zmíněna kniha Ondřeje Císaře (2008), ve které je popisován odmítavý vztah české veřejnosti k feministickým tématům po roce 1989.

rálního významu náboženské víry začalo akcentovat nutnost ochrany náboženství jako určité kultury. McCammon, Newman, Muse a Terrell (2007) dokládají na kvantitativních datech, že úspěch interpretačního rámování je pozitivně ovlivňován příznivou strukturou diskurzivních příležitostí.

Další snahou je propojit framing s teorií mobilizace zdrojů. V této větvi teoretizování jsou mezi zdroje řazeny také symbolické či nemateriální zdroje, tedy rovněž diskurs, interpretační schémata či ideologie (viz např. Williams, 1995). Proti tomuto inkluzivnímu přístupu ke zdrojům se ale ohrazuje Steinberg (1998, p. 851), podle kterého jsou narativy a diskurzy, ke kterým se interpretační rámce vztahují, záležitostí kontextovou a do značné míry veřejnou, takže nemohou být kontrolovány a manipulovány podobným způsobem jako materiální zdroje.

Tematizace interpretačních rámců a diskursu v mnoha směrech obohatila výzkum sociálních hnutí. Především připomněla, že organizace sociálních hnutí nejsou pouze odrazem existující struktury, nýbrž představují aktivní činitele odpovědné za produkci a udržování významů, které vstupují do interakce s podporovateli hnutí, jeho odpůrci, ale i neutrálními pozorovateli (Benford & Snow, 2000, p. 613).

4. Konec minulého století a současnost

Konec minulého století a nedávné události kolem roku 2011 udělaly ze sociálních hnutí a jejich studia opět žhavou záležitost. Nejprve se pod náporu občanského protestu a v souhrně s měnícím se politickým kontextem rozpadl Sovětský svaz, čímž se rok 1989 zapsal mezi takové milníky studia sociálních hnutí jako rok 1848 nebo 1968 (Oberschall, 1996, p. 93). Následně ale participativní aktivismus v zemích střední a východní Evropy opadl a dodnes zůstává slabý ve srovnání se zeměmi západní Evropy.

Na přelomu tisíciletí se světem prohnaly masivní alterglobalizační protesty proti způsobu ekonomické globalizace, jak ji režírovaly dominantní hráči globální politiky. Tyto protesty vyvrcholily mobilizací proti zasedání Světové obchodní organizace v Seattlu v roce 1999 či v následujícím roce protesty proti Mezinárodnímu měnovému fondu a Světové bance v Praze a ve Washingtonu. V roce 2001 pak proběhly obzvláště masivní protesty proti zasedání G8 v italském Janově. Protesty v sobě koncentrovaly odpor velké části veřejnosti proti neoliberální politice 80. a 90. let, upozorňovaly na problémy chudoby, porušování lidských práv i otázky životního prostředí. Spojovaly klasické demonstrace, karnevaly, ale také násilné konfrontace s policií a útoky na nadnárodní korporace symbolizující v očích demonstrantů kritizované aspekty globalizace. Právě násilné střety přitáhly velkou pozornost médií a kompromitovaly aktivisty v očích veřejnosti. Dohrou těchto událostí nebyla jen veřejná diskuse o dopadech ekonomické globalizace, ale také o připravenosti médií hlavního proudu a bezpečnostních složek velké protestní události zvládat. Začaly vznikat alternativní mediální kanály, např. indymedia.org, která usilují o to, aby v mediálním zobrazování senzací a násilí nezapadly problémy, na které se hnutí snaží poukazovat. V roce 2001 bylo založeno Světové sociální fórum jako protiváha Světového ekonomického fóra.

Další velké vzednutí sociálních hnutí se odehrálo v arabském světě (viz např. Castells, 2012). Protesty proti autoritativní zkorumpované vládě a ekonomické tísní vyvolané na

konci roku 2010 sebeupálením prodavače Mohameda Bouazizihho v Tunisku se na jaře dalšího roku přelily do mnoha zemí arabského světa. Tzv. Arabské jaro vyvolalo velké naděje na demokratizaci arabských zemí, když docílilo svrhnutí diktátorů a uskutečnění svobodných voleb v Tunisku, Egyptě a Libyi. Dílčích demokratizačních úspěchů bylo dosaženo také v Jemenu, Jordánsku, Maroku a dokonce i v Saudské Arábii. Naděje ale nežila dlouho. Brzy na sebe upoutala pozornost vleklá občanská válka v Sýrii a sen o demokracii se postupně začal hroutit i v ostatních státech Arabského jara, odkud začaly přicházet zprávy o prohlubujících se ekonomických problémech, násilí islámských radikálů a zasahování armády do politiky. Snad jen Tunisko zůstává v době psaní tohoto textu zemí, kde naděje zažehnutá Arabským jarem alespoň v určité, byť strážlivé míře dosud žije.

Paralelně s Arabským jarem se vlna masových protestů prohnala v souvislosti s finanční krizí také Západním světem (Castells, 2012). Nejvýraznější bylo hnutí Indignados ve Španělsku a hnutí Occupy zmíněné v úvodu. *Jak se tyto revoluce a protesty podepsaly na vývoji myšlení o sociálních hnutích?*

4.1 Transakční aktivismus

Pád komunismu v zemích střední a východní Evropy (SVE) je neodmyslitelně spjat se sociálními hnutími a masovou mobilizací (Oberschall, 1996; Fagan, 2004). Podle akademického diskurzu rezonujícího na přelomu tisíciletí se ale hnutí brzy po revoluci vyčerpala, takže nedošlo k rozvoji pulzujících občanských společností (pro shrnutí viz Petrova, Tarrow, 2007, pp. 75–77). Tento závěr bývá podpořen poukazem na nízké míry volební účasti (Nelson, 1996), nízké členství v organizacích a malou důvěru v instituce (Howard, 2002) nebo větší míru vnímané korupce v postkomunistických zemích ve srovnání se západní Evropou (Rose-Ackerman, 2001). Důsledkem slabé politické participace může být, že zájmy občanů zůstávají v zemích SVE nereprezentovány (Howard, 2002, p. 165).

Proti tezi o slabé občanské společnosti v zemích SVE se ale vymezují Petrova a Tarrow (2007). Především upozorňují na to, že většina analýz, která k této tezi přispěla, byla založena na individuální participaci jednotlivců. Ta ale podle autorů nevypráví celý příběh. Rozlišují proto participativní, tj. na individuální účasti jednotlivců založený aktivismus a aktivismus transakční. Tím druhým mají na mysli vazby mezi organizovanými nestátními aktéry navzájem i ve vztahu k politickým stranám a držitelům moci (Petrova & Tarrow, 2007, p. 79). Tento „elitní“ aktivismus založený na budování koalic mezi malými profesionálními organizacemi a získávání strategických pozic ve vztahu k držitelům státní moci může podle autorů představovat sice ne ideální, ale poměrně efektivní formu občanské společnosti, která dokáže vykonávat kontrolu nad držiteli státní moci podstatně lépe, než jak bychom to očekávali ve společnosti netečných a odcizených občanů.

Z konceptu transakčního aktivismu vychází Císař (2008), který proti sobě inspirovan Jenkinsem (1998) staví dvě interpretace stavu české občanské společnosti založené na malých profesionalizovaných organizacích, a sice tezi o kooptaci a tezi o usměrnění (viz také Jenkins & Eckert, 1986). Při aplikaci na české prostředí se obě teze shodují v tom, že pro přežití a rozvoj nevládních organizací byl patronát zahraničních nadací a později fondů EU klíčový. Jinak ovšem hodnotí dopad zahraničního patronátu. Kooptační teze tvrdí, že patronát vede k sociální kontrole hnutí, v důsledku čehož se hnutí odklání od svých původních cílů a přestává být efektivním vyzývatelem systému (viz také McAdam,

1982/1985, pp. 25–29). Teze o usměrnění přičítá patronátu jinou roli: Vede sice k profesionalizaci hnutí a odklonu od masové mobilizace, nikoliv ale nutně k depolitizaci nebo opouštění původních cílů.

Sám Císař se na základě analýzy environmentálního, lidskoprávního a feministického hnutí v Česku přiklání pro český kontext k tezi o usměrnění, což ilustruje mj. na srovnání organizací Greenpeace a Hnutí DUHA ve vztahu ke kampani proti dostavbě jaderné elektrárny Temelín na přelomu tisíciletí: Zatímco v organizaci Greenpeace, která čerpá finance převážně od individuálních přispěvatelů, padlo strategické rozhodnutí nepopulární kampaň proti dostavbě Temelína opustit, Hnutí DUHA, financované v té době převážně zahraničními granty, se z kampaně nestáhlo (Císař, 2008, pp. 128–133, 2010). Zahraniční patronát tedy nevedl ke kooptaci a opuštění radikálnější pozice. Tímto pozorováním tedy Císař zmírňuje kritiku zahraničního patronátu, kterou provádí např. zastávce kooptací teze Adam Fagan (2004, 2005).

Další studie z českého kontextu inspirovaná perspektivou transakčního aktivismu ukazuje, že financování z grantů EU pravděpodobně nesnižuje, ale spíše se zdá, že dokonce zvyšuje zapojení organizací do mezinárodního protestu (Císař & Vráblíková, 2012), čímž dále oslabuje tezi o kooptaci. Nicméně stále platí, že udržitelnost organizací téměř výhradně závislých na zahraničním patronátu je přinejmenším problematická. Malý zájem veřejnosti neposkytuje sociálním hnutím potřebnou legitimitu a ty se tak snadno stávají terčem obvinění, že jsou „pátou kolonou“ zahraničních zájmů.

4.2 Další vývoj studia sociálních hnutí?

Rozsah tohoto textu je samozřejmě v ostrém rozporu s šíří tématu, které se snaží pojednat. Proto nemůže být v žádné ohledu vyčerpávající a nelze zde zachytit všechny diskuse vyvolané událostmi nastiněnými na začátku této kapitoly. Omezím se proto jen na několik závěrečných poznámek, které mi přijdou důležité nebo inspirativní. Zaprvé, pád železné opony a zintenzivnění procesu globalizace v 90. letech vedly také k větší internacionalizaci aktivismu. To se netýká jen výše diskutovaného vlivu zahraničního financování na neziskové organizace, ale také např. vztahu mezi velkými mezinárodními organizacemi se značnou mediální a lobbistickou mocí, jako jsou např. Amnesty International nebo Greenpeace, a lokálními protestními skupinami. Dynamiku tohoto vztahu analyzuje Clifford Bob (2005), který vysvětluje, jak se díky pozornosti mezinárodních organizací může stát z na první pohled nevybočujícího lokálního hnutí horké téma globální diskuse prakticky přes noc, jak může pozornost světové veřejnosti zvýšit šance na úspěch, ale jak také dochází k proměně hnutí, které se strategicky přizpůsobuje poptávce globálního publika.

Zadruhé, Arabské jaro a protesty spojené s finanční krizí a kritikou kapitalismu ukázaly vliv technologií na proměnu sociálních hnutí. Inspirativní analýzu této proměny provedli Bennett a Segerbergová (2013), kteří ukazují, jak online síťovací platformy jako Facebook, Twitter, Tumblr apod. umožňují sociálním hnutím v některých případech nahradit formální organizace i obejít mainstreamová média. To má dopady na podobu těchto hnutí, která mohou sice velmi rychle vyrůst, ale protože žádné organizace a žádní lídři nezajišťují jejich kontinuitu, mohou také opět rychle zmizet, jak se to stalo např. hnutí Occupy. Sociální hnutí organizovaná pomocí online síťovacích platform jsou po-

dle Benneta a Segerbergové také více inkluzivní a heterogenní. Lze ale u hnutí organizovaného pod sloganem „*We are the 99 %*“ ještě hledat kolektivní identitu? Protože hnutí ani nikdy nezformulovalo oficiální a dostatečně konkrétní požadavky a cíle, je asi lepší mluvit spíše o sdíleném pocitu frustrace a společné solidaritě než přímo kolektivní identitě.

Zatřetí, zdá se, že akademické teorie nezbudily velké nadšení aktivistů. Výzkum ukazuje, že aktivisté současné akademické teorie příliš nechtou, protože jim nepřipadají užitečné (Bevington & Dixon, 2005). To neznamená, že by vůbec nečetli akademickou práci. Oblíbené jsou podle Bevingtona a Dixona především případové studie, ze kterých si aktivisté mohou vzít ponaučení pro svoji vlastní práci. Zároveň ale mají podle autorů aktivisté zájem i o teorii, kterou dokonce sami mimo akademické kanály vytvářejí. Je tedy otázkou, zda akademici výzvu autorů vyslyší a začnou usilovat o teorii relevantní pro samotná hnutí.

Shrnutí

Stejně jako se vyvíjí realita sociálních hnutí, vyvíjí se i teoretické myšlení o nich. Od dob Le Bona, Kornhausera či Smelsera, kteří sociální hnutí považovali spíše za projev sociální patologie a ohrožení občanské společnosti, uplynulo hodně výzkumné vody. Dnes jsou sociální hnutí považována spíše za součást občanské společnosti, za zdroj nových myšlenek a podnětů, se kterými se musí společnost vyrovnávat, kterým se může bránit, nebo se jim může podvolit a dát průchod společenské změně. V dnešním vědeckém diskursu převládá vnímání sociálních hnutí a aktivismu jako standardní formy politické participace ve zdravé společnosti.

Sociální vědci v posledních desetiletích věnovali velkou pozornost proměně hodnotových orientací hnutí směrem k postmateriálním hodnotám, významu politického kontextu, ve kterém hnutí působí, a zdrojů, které využívají pro dosahování svých cílů, a také způsobům, jakými se snaží přesvědčovat veřejnost. Pro postkomunistické země byl vyvinut koncept transakčního aktivismu, který se snaží porozumět specifikům společností střední a východní Evropy, kde sice jednotliví občané vykazují nižší míru politické participace, ale navzdory tomu zde díky externím zdrojům financování působí síť organizací profesionálních aktivistů a lobbistů za veřejný zájem a zájmy menšin. K novému výzkumu i novým teoretickým konceptům navíc vybízí rozvoj platform pro online síťování, které se zásadním způsobem podepsaly na podobě sociálních hnutí posledních let.

LITERATURA

- Amenta, E. & Halfmann, D. (2012). Opportunity Knocks: The Trouble with Political Opportunity and What You Can Do about It. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *Contention in Context: Political Opportunities and the Emergence of Protest* (pp. 227–239). Stanford: Stanford University Press.
- Barša, P. & Císař, O. (2004). *Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Benford, R. D. (1997). An Insider's Critique of the Social Movement Framing Perspective. *Sociological Inquiry*, 67(4), 409–430.

- Benford, R. D. & Snow, D. A. (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 611–639.
- Bennett, P. W. L. & Segerberg, D. A. (2013). *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bevington, D. & Dixon, C. (2005). Movement-relevant Theory: Rethinking Social Movement Scholarship and Activism. *Social Movement Studies*, 4(3), 185–208.
- Bob, C. (2005). *The Marketing of Rebellion: Insurgents, Media, and International Activism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Buechler, S. M. (1995). New Social Movement Theories. *The Sociological Quarterly*, 36(3), 441–464.
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge, Malden: Polity.
- Choe, H. & Kim, J. (2012). South Korea's democratization movements, 1980–1987: political structure, political opportunity, and framing. *Inter-Asia Cultural Studies*, 13(1), 55–68.
- Císař, O. (2008). *Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace* [z anglického originálu Political Activism in the Czech Republic]. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Císař, O. (2010). Externally Sponsored Contention: The Channelling of Environmental Movement Organisations in the Czech Republic after the Fall of Communism. *Environmental Politics*, 19(5), 736–755.
- Císař, O. & Vrábliková, K. (2012). Transnational Activism of Social Movement Organizations: The Effect of European Union Funding on Local Groups in the Czech Republic. *European Union Politics*, 14(1), 140–160.
- Costain, P. A. N. (1994). *Inviting Women's Rebellion: A Political Interpretation of the Women's Movement*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Cotgrove, S. & Duff, A. (1980). Environmentalism, middle-class radicalism and politics. *Sociological Review*, 28(2), 333–351.
- D'Emilio, J. (2003/2009). The Gay Liberation Movement (from Sexual Politics, Sexual Communities). In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* (2. vyd., pp. 75–83). Chichester, Malden, Oxford: Blackwell Publishing.
- Davies, S. (1999). From Moral Duty to Cultural Rights: A Case Study of Political Framing in Education. *Sociology of Education*, 72(1), 1–21.
- Della Porta, D. & Diani, M. (1999/2006). *Social movements: an introduction* (2. vyd.). Malden: Blackwell Publishing.
- Diani, M. (1992). The concept of social movement. *The Sociological Review*, 40(1), 1–25.
- Eisinger, P. K. (1973). The Conditions of Protest Behavior in American Cities. *The American Political Science Review*, 67(1), 11–28.
- Eltantawy, N. & Wiest, J. B. (2011). The Arab Spring| Social Media in the Egyptian Revolution: Reconsidering Resource Mobilization Theory. *International Journal of Communication*, 5, 1207–1224.
- Fagan, A. (2004). *Environment and Democracy in the Czech Republic: The Environmental Movement in the Transition Process*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Fagan, A. (2005). Taking Stock of Civil-Society Development in Post-communist Europe: Evidence from the Czech Republic. *Democratization*, 12(4), 528–547.
- Ferree, M. M. & Miller, F. D. (1985). Mobilization and Meaning: Toward an Integration of Social Psychological and Resource Perspectives on Social Movements. *Sociological Inquiry*, 55(1), 38–61.
- Freeman, J. (1973). The Origins of the Women's Liberation Movement. *American Journal of Sociology*, 78(4), 792–811.
- Gahan, P. G. & Pekarek, A. H. (2008). From Resource Mobilization to Strategic Capacity: Reconceptualizing Resources and Capabilities in Social Movement Theory. *WERRC: Research Report 07/08 September 2008*.
- Gamson, W. A. & Meyer, D. S. (1996) Framing political opportunity. In D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 275–290). New York: Cambridge University Press.
- Giugni, M. (2009). Political Opportunities: From Tilly to Tilly. *Swiss Political Science Review*, 15(2), 361–367.

- Goldstone, J. A. & Tilly, C. (2001). Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action. In R. Aminzade (ed.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics* (pp. 179–194). Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodwin, J. & Jasper, J. M. (1999). Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory. *Sociological Forum*, 14(1), 27–54.
- Goodwin, J. & Jasper, J. M. (2003/2009). Editors' Introduction. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* (2. vyd., pp. 1–8). Chichester, Malden, Oxford: Blackwell Publishing.
- Howard, M. M. (2002). The Weakness of Postcommunist Civil Society. *Journal of Democracy*, 13(1), 157–169.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jasper, J. M. (2012). From Political Opportunity Structures to Strategic Interaction. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *Contention in Context: Political Opportunities and the Emergence of Protest* (pp. 1–33). Stanford: Stanford University Press.
- Jenkins, J. C. (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 527–553.
- Jenkins, J. C. & Eckert, C. M. (1986). Channeling Black Insurgency: Elite Patronage and Professional Social Movement Organizations in the Development of the Black Movement. *American Sociological Review*, 51(6), 812–829.
- Jenkins, J. C. (1998). Channeling Social Protest: Foundation Patronage of Contemporary Social Movements. In W. Powell & E. Clemens (ed.), *Private Action and the Public Good* (pp. 206–216). New Haven: Yale University Press.
- Kitschelt, H. P. (1986). Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16(01), 57–85.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583–600.
- Koopmans, R. (2004). Movements and Media: Selection Processes and Evolutionary Dynamics in the Public Sphere. *Theory and Society*, 33(3/4), 367–391.
- Kornhauser, W. (1959). *The politics of mass society*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- König, T. (1999). Patterns of movement recruitment: Why dense networks help recruitment to new social movements, but obstruct recruitment to the New Age movement. *Paper Presented at the ASA Annual Meeting 1999 August 6–10*. Dostupné z http://www.gwdg.de/~uspw/tkoenig/papers/recruitment_patterns.pdf.
- Le Bon, G. (1895/2002). *The crowd: a study of the popular mind*. Mineola: Dover Publications.
- McAdam, D. (1982/1985). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D. (1988). *Freedom summer*. New York: Oxford University Press.
- McAdam, D., McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (ed.) (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1996) Conceptual origins, current problems, future directions. In D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 23–40). New York: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (2003/2009). Recruits to Civil Rights Activism. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* (2. vyd., pp. 66–74). Chichester, Malden, Oxford: Blackwell Publishing.
- McCammon, H. J., Newman, H. D., Muse, C. S. & Terrell, T. M. (2007). Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U. S. Women's Jury Movements. *American Sociological Review*, 72(5), 725–749.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1973). *The trend of social movements in America: Professionalization and resource mobilization*. Morristown: General Learning Press.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212–1241.

- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (2001). The Enduring Vitality of the Resource Mobilization Theory of Social Movements. In J. H. Turner (ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 533–565). New York: Springer.
- Meyer, D. S. (2004). Protest and Political Opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30(1), 125–145.
- Meyer, D. S. & Minkoff, D. C. (2004). Conceptualizing Political Opportunity. *Social Forces*, 82(4), 1457–1492.
- Nelson, D. N. (1996). Civil Society Endangered. *Social Research*, 63(2), 345–368. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/40971141>.
- Oberschall, A. (1973). *Social Conflict and Social Movements*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Oberschall, A. (1996). Opportunities and framing in the Eastern European revolts of 1989. In D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 93–121). New York: Cambridge University Press.
- Offe, C. (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52(4), 817–868.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Olson, M. (2003/2009). The Free-Rider Problem. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* (2. vyd., pp. 60–65). Chichester, Malden, Oxford: Blackwell Publishing.
- Petrova, T. & Tarrow, S. (2007). Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity. *Comparative Political Studies*, 40(1), 74–94.
- Pichardo, N. A. (1997). New Social Movements: A critical review. *Annual Review of Sociology*, 23(1), 411–430.
- Rhys H. Williams. (1995). Constructing the Public Good: Social Movements and Cultural Resources. *Social Problems*, 42(1), 124–144.
- Rose-Ackerman, S. (2001). Trust, honesty and corruption: reflection on the state-building process. *European Journal of Sociology*, 42(3), 526–570.
- Sawyers, T. M. & Meyer, D. S. (1999). Missed Opportunities: Social Movement Abeyance and Public Policy. *Social Problems*, 46(2), 187–206.
- Skovajsa, M. (2010). *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál.
- Skrentny, J. D. (2012). The Women's Movement. In J. Goodwin & J. M. Jasper (ed.), *Contention in Context: Political Opportunities and the Emergence of Protest* (pp. 153–174). Stanford: Stanford University Press.
- Smelser, N. J. (1962). *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press.
- Snow, D. A. & Benford R. D. (1988). Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*, 1(1), 197–217.
- Snow, D. A. & Benford, R. D. (1992). Master Frames and Cycles of Protest. In A. D. Morris & C. M. Mueller (ed.), *Frontiers in Social Movement Theory* (pp. 133–155). New Haven: Yale University Press.
- Snow, D. A., Benford, R. D., McCammon, H. J., Hewitt, L. & Fitzgerald, S. (2014). The Emergence, Development, and Future of the Framing Perspective: 25+ Years Since „Frame Alignment“. *Mobilization*, 19(1), 23–45.
- Snow, D. A., Rochford, E. B., Jr., Worden, S. K. & Benford, R. D. (1986). Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464–481.
- Snow, D. A. & Soule, S. A. (2010). *A Primer on Social Movements*. New York: W. W. Norton & Company.
- Snow, D. A., Zurcher, L. A., Jr. & Ekland-Olson, S. (1980). Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment. *American Sociological Review*, 45(5), 787–801.
- Steinberg, M. W. (1998). Tilting the Frame: Considerations on Collective Action Framing from a Discursive Turn. *Theory and Society*, 27(6), 845–872.
- Štovičková Jantulová, M. (2005). Analýza procesu profesionalizace v občanském sektoru očima jeho aktérů. *Sociální studia*, 1/2015, 131–146.
- Tarrow, S. G. (1994/2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Touraine, A. (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52(4), 749–787.

- Voss, K. (1996). The collapse of a social movement: The interplay of mobilizing structures, framing, and political opportunities in the Knights of Labor. In D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 227–258). New York: Cambridge University Press.
- White, A. M. (1999). Talking feminist, talking Black: Micromobilization processes in a collective protest against rape. *Gender & Society*, 13(1), 77–100.
- Zdravomyslova, E. (1996). Opportunities and framing in the transition to democracy: The case of Russia. In D. McAdam, J. D. McCarthy & M. N. Zald (ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 122–137). New York: Cambridge University Press.
- Znebejánek, F. (1997). *Sociální hnutí: Teorie, koncepty, představitelé*. Praha: SLON.

Jaromír Mazák vyučuje na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde též dokončuje doktorské studium. Ve výuce se zaměřuje na různé oblasti politické sociologie a na výzkumnou metodologii. Výzkumně se zabývá tématy sociálních hnutí, občanského aktivismu a politické participace v online prostoru. Dlouhodobě působí také jako výzkumník ve skupině Political Communication Research (PolCoRe) na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde se specializuje na analýzu dat.